

ROLA ŻYDÓW W ROZWOJU GOSPODARCZYM ZIEM POLSKICH

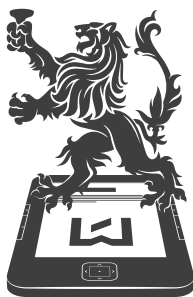
pod redakcją
Janusza Skodlarskiego
Andrzeja Pieczewskiego

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ROLA ŻYDÓW

**W ROZWOJU GOSPODARCZYM
ZIEM POLSKICH**

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

ROLA ŻYDÓW

W ROZWOJU GOSPODARCZYM

ZIEM POLSKICH

pod redakcją
Janusza Skodlarskiego
Andrzeja Pieczewskiego

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Janusz Skodlarski, Andrzej Pieczewski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Ekonomii, Katedra Historii Myśli Ekonomicznej i Historii Gospodarczej
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Zdzisław Szymański

SKŁAD I ŁAMANIE

Andrzej Pieczewski

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06544.14.0.K

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-282-8
ISBN (ebook) 978-83-7969-731-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Wstęp (Janusz Skodlarski, Andrzej Pieczewski).....	9
--	---

CZEŚĆ PIERWSZA DO I WOJNY ŚWIATOWEJ

Rozdział I Stosunek wybitnych reformatorów do roli Żydów w polskiej gospodarce (Janusz Skodlarski)	15
---	----

Rozdział II Rola Żydów w handlu polskim w XVI–XVIII wieku. Szkic do badań (Szymon Kazusek)	25
---	----

Rozdział III Przemysł na granicy Królestwa Polskiego z Prusami w I połowie XIX wieku i jego żydowscy organizatorzy (Krzysztof Paweł Woźniak)	39
---	----

Rozdział IV Aktywność kredytowa Żydów w Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim (Marta Dolecka, Józef Duda).....	51
--	----

Rozdział V Udział Żydów w przemyśle i rzemiośle galicyjskim na przełomie XIX i XX wieku (Krzysztof Broński).....	65
--	----

Rozdział VI Rozwój kolejnictwa w Królestwie Polskim w II połowie XIX wieku na przykładzie Drogi Żelaznej Iwangozdsko-Dąbrowskiej (Aldona Podolska-Meducka)	87
---	----

Rozdział VII Żydzi w Izbach Handlowych i Przemysłowych Lwowa oraz Brodów w latach 1850–1914 (Konrad Meus)	101
---	-----

Rozdział VIII

Rola Żydów w rozwoju polskiego rynku książki pod panowaniem rosyjskim (1815–1914). Geografia oficyn

(Magdalena Kwiatkowska)..... 119

**CZĘŚĆ DRUGA
MIĘDZYWOJNIE**

Rozdział IX

Kapitały żydowskie w bankowości polskiej w II Rzeczypospolitej

(Wojciech Morawski)..... 135

Rozdział X

Partnerstwo na trudne czasy. Żydzi w związkach zawodowych kinematografii polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym

(Katarzyna Czajka)..... 147

Rozdział XI

Stanowisko parlamentarzystów żydowskich wobec polityki podatkowej państwa polskiego w okresie Wielkiego Kryzysu

(Paweł Grata) 157

Rozdział XII

Majątki ziemskie w posiadaniu Żydów w województwie kieleckim w latach 1918–1939

(Edyta Majcher-Ociesa) 175

Rozdział XIII

Żydowska emigracja a polskie stosunki gospodarcze z Palestyną w okresie międzywojennym (Jerzy Łazor)

..... 189

Rozdział XIV

Udział Żydów w handlu towarowym Krakowa w latach 1918–1939

(Iwona Kawalla) 203

Rozdział XV

Prawne aspekty działalności gospodarczej ludności żydowskiej**w latach 1918–1939 (Elżbieta Słabińska)** 215

Rozdział XVI

Studia młodzieży żydowskiej w Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1811–1938 (Krzysztof Popiński)	235
--	-----

CZĘŚĆ TRZECIA**II WOJNA ŚWIATOWA I OKRES POWOJENNY**

Rozdział XVII

Wpływ deportacji Żydów zachodnioeuropejskich na sytuację aprowizacyjną getta łódzkiego w 1941 r. w świetle <i>Kroniki getta łódzkiego</i> (Damian Bębnowski)	247
---	-----

Rozdział XVIII

Sytuacja ludności żydowskiej w Polsce w pierwszych latach po II wojnie światowej (Mirosław Kłusek)	265
---	-----

Rozdział XIX

Żydowscy walciarze przed Komisją Specjalną, czyli o trwałości stereotypów kulturowych (Mariusz Jastrząb)	279
---	-----

Rozdział XX

Relacje gospodarcze Polska – Izrael, Izrael – Polska po 1989 roku (Sławomir Kamosiński)	295
--	-----

Bibliografia	317
---------------------------	-----

Summary	337
----------------------	-----

Contents	341
-----------------------	-----

Wstęp

Na wiele wieków, z Polską, jak mało z którym krajem, Żydzi związali swoje losy. Potraktowani nieludzko w Europie Zachodniej znaleźli schronienie i pracę na naszej ziemi.

Znani z przedsiębiorczości odgrywali oni ważną rolę w dziejach gospodarczych Polski, zwłaszcza w rozwoju handlu, rzemiosła i finansów. W literaturze przedmiotu brak jest jednak opracowań, które wyczerpująco i merytorycznie uzasadniałyby tę ocenę. Stwierdzenia na ten temat są ogólnikowe, a wnioski dość często sprzeczne. Częściowym usprawiedliwieniem tego stanu rzeczy jest brak odpowiednich materiałów źródłowych, zwłaszcza danych statystycznych.

Konkurencja, którą wniosła społeczność żydowska miała generalnie pozytywny wpływ na polską gospodarkę, ale powodowała też zagrożenia i konflikty. Żydzi radzili sobie lepiej w warunkach gospodarki rynkowej. Narastała z czasem niechęć, a nawet wrogość do Żydów ze strony części społeczeństwa polskiego. Mimo akcji antyżydowskich nie rezygnowali oni z ekspansji gospodarczej.

Sfera gospodarcza stała się, obok religii i ideologii, poważnym źródłem antysemityzmu. Aktualnie kwestia ta wzbudza kontrowersje, zwłaszcza w mediach publicznych. Pojawiają się często stwierdzenia i oceny nieobiektywne. Dotyczą one także sfery gospodarczej.

Zadaniem historyków gospodarczych jest wypracowanie pogłębionej oraz syntetycznej refleksji na temat roli narodu żydowskiego, jaką odegrał on w rozwoju gospodarczym ziem polskich. Wprawdzie po 2000 r. ukazały się liczne prace z zakresu problematyki żydowskiej, ale dotyczą one głównie holocaustu, religii, kultury i obyczajowości diaspory żydowskiej w Polsce.

Istnieje zatem pilna potrzeba podjęcia badań w tym obszarze oraz publikowania opracowań przyczynkarskich, aby na tej podstawie mogła powstać synteza poświęcona roli Żydów w rozwoju gospodarki polskiej. Jest to ważne przedsięwzięcie, ponieważ tylko prawda o stosunkach polsko-żydowskich może wygasić przejawy antysemityzmu w Polsce. Mamy nadzieję, że niniejsza praca będzie małym krokiem w kierunku realizacji tego zamierzenia.

Opracowanie składa się z trzech części zawierających łącznie dwadzieścia rozdziałów. Pierwsza obejmuje zagadnienia odnoszące się do okresu poprzedzającego I wojnę światową. Druga, skupia się na zjawiskach gospodarczych i społecznych związanych ze społecznością żydowską w okresie międzywojennym. Trzecia część pracy odnosi się do II wojny światowej oraz okresu powojennego.

Pierwsza część opracowania zawiera osiem rozdziałów. Rozpoczyna ją tekst Janusza Skodlarskiego omawiający stosunek wybitnych reformatorów do roli Żydów w polskiej gospodarce. Poznajemy w nim poglądy na tę kwestię: Stanisława Staszica, Księżny Anny Jabłonowskiej, Księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, Franciszka Stefczyka i ks. Piotra Wawrzyniaka, oraz Władysława Grabskiego i Eugeniusza Kwiatkowskiego.

W rozdziale drugim, Szymon Kazusek prezentuje i analizuje stan badań odnoszących się do kwestii roli diaspory żydowskiej w handlu polskim w XVI–XVIII w. Podkreśla on potrzebę podjęcia dalszych, szczególnie porównawczych analiz, pozwalających na usystematyzowanie wiedzy w tym zakresie.

W rozdziale trzecim, Krzysztof Paweł Woźniak przedstawia zjawisko przemytu na zachodniej granicy Królestwa Polskiego, jakie nasiliło się w pierwszej połowie XIX w., wskazując na ekonomiczne i kulturowe skutki udziału w nim społeczności żydowskiej.

Czwarty rozdział, którego autorami są Marta Dolecka i Józef Duda poświęcony jest aktywności kredytowej Żydów w Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim – Fundacji, stworzonej przez Stanisława Staszica.

Rozdział piąty, autorstwa Krzysztofa Brońskiego, skupia się na problematyce aktywności Żydów galicyjskich w przemyśle i rzemiośle na przełomie XIX i XX w. w aspekcie ilościowym oraz jakościowym poprzez pokazanie wybranych postaci żydowskich przedsiębiorców mających istotny wpływ na uprzemysłowienie Galicji.

W rozdziale szóstym, Aldona Podolska-Meducka przedstawia rozwój kolejnictwa w Królestwie Polskim w II połowie XIX w. na przykładzie kolei Iwanogrodzko-Dąbrowskiej. Jej głównym koncesjonariuszem i budowniczym był przedsiębiorca żydowskiego pochodzenia – Jan Gottlieb Bloch – ze względu na swe zasługi w budowie kolei – nazwany przez mu współczesnych „królem kolei żelaznych”.

Konrad Meus, w siódmej części opracowania, dotyka problemu roli osób pochodzenia żydowskiego w kreowaniu oblicza samorządu gospodarczego, a tym samym szeroko rozumianego życia gospodarczego Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku.

Pierwszą część niniejszego opracowania kończą rozważania Magdaleny Kwiatkowskiej odnoszące się do roli Żydów w rozwoju polskiego rynku książki w XIX w.

Druga część pracy obejmuje okres międzywojenny i składa się z ośmiu rozdziałów.

Rozpoczyna ją tekst Wojciecha Morawskiego nawiązujący do kwestii kapitałów żydowskich w bankowości II Rzeczypospolitej. Autor próbuje dociec w nim przyczyn drastycznej redukcji roli tegoż kapitału w polskiej bankowości w pierwszych dekadach XX wieku.

W kolejnym rozdziale – dziesiątym – Katarzyna Czajka opisuje udział Żydów w związkach zawodowych kinematografii w dwudziestoleciu międzywojennym.

Paweł Grata, w rozdziale jedenastym, prezentuje stanowisko parlamentarzystów żydowskich wobec polityki podatkowej państwa polskiego w okresie Wielkiego Kryzysu. Problemy gospodarcze bowiem, pozostawały jednymi z najważniejszych pól aktywności politycznej przedstawicieli mniejszości żydowskiej w obu izbach parlamentu Rzeczypospolitej.

W rozdziale dwunastym, Edyta Majcher-Ociesa zajmuje się zagadnieniem majątków ziemskich należących do Żydów w województwie kieleckim w okresie 1918–1939 r. Autorka analizuje, oprócz aspektów ilościowych, cel i przeznaczenie tych inwestycji.

Rozdział trzynasty, którego autorem jest Jerzy Łazor, odnosi się do problemu wpływu migracji żydowskiej z Polski na stosunki z Palestyną w okresie międzywojennym. Autor pragnie pokazać, w jaki sposób przepływ ludzi przyczynił się do wzrostu przepływu towarów i kapitału oraz stał się podstawą dla rozwoju polskiego transportu w rejonie Bliskiego Wschodu.

W rozdziale czternastym, Iwona Kawalla prezentuje analizę wpływu Żydów na rozwój handlu towarowego w Krakowie w dwudziestoleciu międzywojennym. W tym ćwierćmilionowym wówczas mieście, co czwarty mieszkaniec był wyznania mojżeszowego.

Tekst Elżbiety Słabińskiej, stanowiący kolejny, czternasty rozdział, odnosi się do zagadnienia prawnych aspektów działalności gospodarczej ludności żydowskiej w latach 1918–1939 r. Autorka analizuje przepisy prawne pod kątem ich pobudzającego, bądź hamującego wpływu na aktywność przedsiębiorców wywodzących się ze społeczności żydowskiej.

Szesnasty rozdział autorstwa Krzysztofa Popińskiego dotyczy studiów młodzieży żydowskiej na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1811–1945. Stanowi on próbę scharakteryzowania rozmiarów, kierunków kształcenia i pochodzenia terytorialnego żydowskich słuchaczy Uniwersytetu Wrocławskiego, a także opis prezentowanych przez młodzież wyznania mojżeszowego postaw ideowych oraz form organizacyjnych w jakich się zrzeszali.

Trzecia część opracowania odnosi się do czasu II wojny światowej i okresu powojennego. Zawiera ona cztery rozdziały.

Początek dają jej rozważania Damiana Bębnowskiego na temat napływu Żydów zachodnioeuropejskich do getta łódzkiego w 1941 r. i jego wpływu na sytuację aprowizacyjną. Podstawę analiz autora stanowią zapisy Kroniki getta łódzkiego.

W kolejnym, osiemnastym rozdziale opracowania, Mirosław Kłusek podejmuje próbę przedstawienia złożonej sytuacji ludności żydowskiej w Polsce, jaka miała miejsce w pierwszych latach po II wojnie światowej. Nakreśla on czytelnikowi liczne problemy z tym związane, jak m.in. nie zawsze przyjazny stosunek ludności polskiej do powracających i repatriowanych ze Wschodu Żydów, kwestie ich bezpieczeństwa, czy zwrotu majątków gmin.

Mariusz Jastrząb, w rozdziale dziewiętnastym, dotyka problemu kulturowych stereotypów narosłych wokół gospodarczej roli społeczności żydowskiej w Polsce. Pretekstem do rozważań staje się działalność „żydowskich waluciarzy” po II wojnie światowej.

Ostatni, zamykający pracę, rozdział autorstwa Sławomira Kamosińskiego odnosi się do współczesnych relacji gospodarczych pomiędzy Polską i Izraelem. Autor bada, czy silne więzy narodu żydowskiego z polską ziemią mają wpływ na obecne relacje gospodarcze. Analizuje on w tym celu formalne i nieformalne warunki współpracy, wymianę handlową, przepływy kapitału, szczególnie zaś te przybierające formę inwestycji bezpośrednich.

Przekazując w ręce czytelnika tę monografię, zdajemy sobie sprawę, iż jest ona jedynie małym przyczynkiem do dyskusji na temat roli narodu żydowskiego w dziejach gospodarczych ziem polskich. Z oczywistych względów nie wyczerpuje ona tematu. Intencją autorów, jak to powiedziane zostało już wyżej, jest zachęcenie środowiska historyków gospodarczych do dalszych prac w tym zakresie, tak aby z szeregu badań szczegółowych mogła z czasem powstać synteza dotycząca tego zagadnienia.

Łódź, styczeń 2014

Janusz Skodlarski i Andrzej Pieczewski

Część I

Do I wojny światowej

Rozdział I

Janusz Skodlarski

Uniwersytet Łódzki

Stosunek wybitnych reformatorów do roli Żydów w polskiej gospodarce

Nie ulega wątpliwości, że diaspora żydowska odegrała ważną rolę w rozwoju gospodarki na ziemiach polskich. Żydzi wykazywali dużą aktywność, przedsiębiorczość i solidarność w przedsięwzięciach gospodarczych, stanowiąc wymagającą konkurencję dla polskiego biznesu. Rodziło to niechęć i agresywną postawę znaczącej części polskiego społeczeństwa wobec mniejszości żydowskiej, stwarzając podłoże sprzyjające narastaniu fali antysemityzmu.

Powszechnie wiadomo, że nastawienie to wykorzystywali politycy, zwłaszcza narodowej demokracji, którzy wzywali do obrony żywotnych interesów państwa polskiego. Wielu też ekonomistów, reformatorów i działaczy gospodarczych uważało, iż eliminacja bądź ograniczenie wpływów żydowskich w polskiej gospodarce, przyczyni się do jej uzdrowienia.

Jednym z wybitnych reformatorów, który oceniał bardzo negatywnie działalność i postawę mniejszości żydowskiej był Stanisław Staszic (1755–1826). Kwestii tej poświęcił w „Przestrobach dla Polski” cały rozdział 35 oraz liczne uwagi na innych stronach swego dzieła. Używa przy tym mocnych słów i dosadnych sformułowań. Oto niektóre z nich: zalicza Żydów do „...największych próżniaków, ...Żydzi są pijawkami rolnika, z nich żaden nie przykłada się do powiększania urodzajów krajowych..., Wszyscy tylko z innych stanów pracowici są..., Żydzi są naszego kraju letnią i zimową szarańczę..., ubożą ludzi pracowitych, wsie napęlmiają nędzą, a powietrze zarażają zgnilizną. Żydostwo nasze wsie uboży a nasze miasta smrodem napycha... Żydzi ostateczny motłoch, omamiony swoją religią..., Ten brzydki ród, ostatnią zgębę chleba wyludziwszy chłopu kradnie go z pieniędzy, pozbawia go z wszelkiego przemysłu, ze zdrowia

i samego rozumu. Więc Żyd ze swoją moralnością zawsze będzie niebezpiecznym i fałszywym...»¹.

S. Staszic obwinia Żydów za rozpijanie społeczeństwa polskiego. Skutki nadużywania alkoholu były straszliwe, prowadziły bowiem miliony ludzi w Rzeczypospolitej do degeneracji fizycznej i umysłowej. Zdarzało się, że chłopcy tracili na gorzałkę gospodarstwa, a ich rodziny żyły w nędzy. Niełatwo było odebrać Żydom wyszynk trunków, ponieważ tworzyli oni stan odrębny, mieli własne prawa i nie podlegali urzędowi miasta².

Aby zmienić ten stan rzeczy, Staszic, proponował podjęcie radykalnych decyzji wobec społeczności żydowskiej:

- 1) zakazać Żydom w całej Polsce „szynkowania trunków”,
- 2) podporządkować Żydów „rządowi” miasta, nie pozwalać na organizowanie osobnych gmin, kahałów i zgromadzeń starszyny,
- 3) poddać wychowanie młodzieży żydowskiej Komisji Edukacji Narodowej,
- 4) ustanowić prawo, iż żaden Żyd, dopóki nie zajmie się pracą na roli lub rzemiosłem, nie może zawrzeć związku małżeńskiego³.

Rozbicie odrębności żydowskiej miało doprowadzić do rozwiązania kwestii żydowskiej przez asymilację. W zamian jednak nie proponował zapewnienia Żydom praw obywatelskich na równi z mieszkańcami.

Kwestia żydowska, jak żadna inna, wymaga od autora komentarza. Po pierwsze, Staszic, w kilku przypadkach, rozmija się z prawdą. Ocenia wszystkich Żydów i ich działalność negatywnie. A przecież znaczna część tej społeczności wpłynęła pozytywnie na rozwój handlu wewnętrznego i zagranicznego oraz rzemiosła, usług i sprowadzenie kapitału obcego dla Polski. Żydzi stanowili wymagającą konkurencję dla polskiego biznesu, pobudzając jego aktywność. Z kolei obarczanie ich za szerzące się w Polsce pijaństwo jest tylko częściową prawdą. Sądzę, że za plagę pijaństwa odpowiedzialni są także polscy właściciele ziemscy i ci, którzy nadużywali alkoholu.

Po drugie, zdumiewa wręcz fanatyczna nienawiść do Żydów, jaka ziele z licznych fragmentów *Przestróg dla Polski*. Tym bardziej jest to niemoralne, kiedy taką postawę okazuje kapłan i wybitny działacz społeczny. Z drugiej strony, piętnując wyzysk, bezwzględność, kłamliwość i postawę antypolską spo-

¹ http://polonica.net/htm/Przestrogi_dla_Polski, Stanisław Staszic, s. 96–98.

² Charakterystyczne, że do szynkowania piwa Żydzi nie garnęli się, bo „... piwo nie odbierając człowiekowi przytomności nie łatwi do krzywdzenia go sposobów. W Polsce, kraju tak zimnym, nie można trunków gorących zakazywać, ale rozum rząd dobry wyciąga, aby żadną miarą szynk gorzałki nie był pozwolony Żydom” (ibidem, s. 99).

³ Ibidem, s. 100; S. Staszic, *O przyczynach szkodliwości żydów i środkach usposobienia ich, aby się społecznie użytecznymi stal*, „Pamiętnik Warszawski”, t. 4, 1816, s. 389–430.

łeczności żydowskiej, ukazuje trafnie podłoże antysemityzmu w Polsce, Posuwa się jednak zbyt daleko, stawiając warunki, jakie Żyd musiał spełnić, aby się ożenić.

W drugiej połowie XVIII w. pogorszyły się drastycznie warunki życia ludności miejskiej. Wyludnione miasta, zdewastowane budynki, kłopoty z pracą i zaopatrzeniem oto charakterystyczny wizerunek polskiego miasta. Najtrudniejsze chwile przeżywała biedota miejska. Społeczność żydowska dość szybko przystosowała się do nowych warunków. W porównaniu do Polaków, Żydzi okazali się bardziej przedsiębiorczy, dobrze zorganizowani i potrafili lepiej znośić trudne warunki bytowania⁴.

Po 1815 r. poglądy Staszica w kwestii żydowskiej przybrały formy obsesyjne. Pisał wówczas, że Żydzi stanowią największe i trwałe nieszczęście dawnej Rzeczypospolitej. Doszedł on do wniosku, że wszystkiemu jest winna religia żydowska (talmud), która stała się podstawą żydowskiego separatyzmu i fanatyzmu. Judaizm uznawał za najdoskonalej zorganizowany związek na świecie: najbardziej niebezpieczny, stanowiący trwałe zagrożenie dla poszczególnych narodów i rządów⁵.

W szkolnych podręcznikach, a także w uniwersyteckich, przedstawia się postać Stanisława Staszica nazbyt kryształowo. Pomija się jego fanatyczną nienawiść do Żydów. W społeczności żydowskiej widział samo zło. Wypowiadał się w kwestii żydowskiej, jak kupiec lub rzemieślnik, który osaczony przez Żydów walczył o swoje przetrwanie. Zdajemy sobie sprawę, że obrona żywotnych interesów społeczeństwa polskiego przed ekspansywnym żywiołem semickim była koniecznością, ale nie należało jej prowadzić, tak nieracjonalnymi i niemoralnymi metodami. Ruch antysemityczny szerzył się w Polsce od dawna i nie należało podsycać antagonizmu polsko-żydowskiego, ale go wyciszać.

Księżna Anna Jabłonowska (1728–1800) prowadziła przez 36 lat działalność gospodarczo-społeczną w ogromnych dobrach książęcych, obejmujących klucze: siemiatycki, kocki i wysocki, dobra wołyńskie, strzebińskie, kukizowskie, mariampolskie i jezupolskie oraz pomniejsze, na które składało się 11 miast, 107 wsi, w tym 24 folwarki⁶.

Księżna w dobrach swych wprowadziła nowy ład i porządek społeczny. Reformy jej dotyczyły przede wszystkim uporządkowania i uregulowania stosunków wiejskich. Odrębne miejsce w systemie prawnym księżnej Jabłonow-

⁴ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. f, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 66–67.

⁵ M. Wodziński, *Kwestia żydowska*, [w:] *Historia Żydów polskich*, „Polityka”. Pomocnik historyczny 2012, s. 61–62.

⁶ J. Berger-Mayerowa, *Jabłonowska z Sapiechów Paulina*, *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1987, s. 219.

skiej zajmowały *Ustawy dla Żydów y całego kahału obowiazki*⁷. We wstępie do ustawy wojewodzina wypowiada znamienne zdanie: „Żydzi obywatelów lik w mieście składający, dla skarbu największy zysk przynoszący, zapomnieni być odemnie nie mogą w zabezpieczeniu powszechnym ich osób, ich rządu, ich porządku, przez zachowanie dla nich powinny sprawiedliwości, winney od nich dla każdego”⁸.

Potwierdziła wprawdzie autonomię kahału, ale społeczność żydowska zobowiązana była uznawać zwierzchność władzy magistratu. Dwóch „deputatów” żydowskich brało udział w wyborach urzędników miejskich, a jednego z ich przedstawicieli wybierano na dozorcę dobrego porządku. Gmina miała sądownictwo. W sprawach wyjątkowych obywatele wyznania mojżeszowego mogli odwoływać się do dworu. Żydzi byli zobowiązani płacić podatki na rzecz skarbu państwa i dworu oraz zbierać składkę pieniężną na „krupkę” (kasę), zdeponowaną we dworze. Ustawa zakazywała udzielania mieszczanom, chłopom i ludziom dworskim tzw. „borgów” oraz praktyk lichwiarskich⁹. W *Ustawach* nie ma wyraźnej tendencji ograniczaniu handlu żydowskiego jako takiego, ale widać dążność do jego ukierunkowania zgodnie z interesami wojewodziny. Wszystkie kahały były obowiązane do kupowania żywności wyłącznie w folwarkach dóbr książęcych. Zakazano Żydom skupowania od chłopów wszelkich produktów. Za takie przestępstwo wymierzano karę „rokiem kaydan y robotą koło fabryki”. Księżna kontrolowała działalność gospodarczą Żydów, ale nie dyskryminowała ich, podobnie jak wyznawców innej wiary. Obywatele żydowscy, osiedlający się w mieście na trzy lata w celu prowadzenia handlu, musieli przekazać szóstą część swego majątku do kasy miejskiej; podobnie jak ci którzy po sprzedaży majątku opuszczali miasto.

Do publicznej kasy miejskiej katolicy i Żydzi uiszczali 17 różnego rodzaju opłat; najwyższe płacili kupcy hurtownicy (6 zł), kramarze – 3, rzemieślnicy – 3 i arendarze – 3 zł.

Na dochody kahalnej kasy żydowskiej składały się: krupka rzeźnicza i kupiecka, podatek rzemieślników, dochód w czas trąbków, za jabłko rajske, wagę kahalną, za kwilki od rżnięcia drobiu. Kasa udzielała pożyczek na okres do trzech lat, licząc grosz prowizji rocznie od każdego złotego.¹⁰

⁷ A. Jabłonowska, *Ustawy powszechne dla dóbr moich rządców podług egzemplarza drukowanego w Siemiatyczach w 1783 r. z rozkazem J. O. Księżny Jabłonowskiej Wojewodziny Raclawskiej*, t. 7, Nakładem i Drukiem Michała Grolla Księgarza Nadwornego J. K. Mci, Warszawa 1987, Zbiory Ossolineum, rozdz. VIII, s. 141–151.

⁸ Ibidem, s. 141.

⁹ „Lichwa, że się zdaie być zawsze niegodziwym defektem żydów, tak, żeby ta praktykowana nigdy nie była; zakazuję; y rygor wyrażony w uniwersale dawnym na przestępnych w ucaleniu y ekukcyi mieć chcę” (ibidem, s. 149).

¹⁰ Ibidem, rozdz. IV, s. 62–85.

Genialnego ministra skarbu i reformatora gospodarki w Królestwie Polskim, Księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego (1778–1846), cechował tolerancyjny stosunek do religii i kwestii narodowościowej. Uznawał prawo do odrębności poszczególnych narodów. Miał zrozumienie dla kwestii żydowskiej, co wynikało w dużej mierze z tego, że sam był Litwinem z urodzenia, lojalistą rosyjskim i Polakiem z wyboru. Opowiadał się za pokojowym współżyciem Polaków i Żydów.

Już w 1806 r. pisał o trudnej sytuacji ludności żydowskiej na Litwie, a w roku następnym rozpoczął działalność w grodzieńskim Komitecie do spraw żydowskich. K. Drucki-Lubecki podczas pełnienia wysokich urzędów na Litwie (w 1809 r. uzyskał godność marszałka powiatu grodzieńskiego, a w 1812 r. wybrano go w Grodnie gubernialnym marszałkiem szlachty) podjął próbę uregulowania zagadnienia związanego z diasporą żydowską¹¹.

Po utworzeniu Królestwa Polskiego, od samego początku, traktował ten problem, jako jeden z priorytetowych. Po wojnach napoleońskich kraj był wyniszczony, a społeczność żydowska znalazła się w szczególnie trudnym położeniu, zwłaszcza mniej zamożna część tego społeczeństwa. W miarę możliwości starał się zabezpieczyć im minimum egzystencji. Miernikiem pomyślności i niepomyślności ludności był stosunek liczbowy ludności żydowskiej do chrześcijańskiej. Tam, gdzie było najwięcej Żydów, tam była największa bieda, tj. w województwie augustowskim, płockim i podlaskim. W najbardziej dotkliwym ubóstwie żyli ludzie w woj. augustowskim. Lubecki starał się, jako minister skarbu, podejmować różne inicjatywy w celu poprawy sytuacji ekonomicznej w tym województwie¹².

K. Drucki-Lubecki w pierwszych latach urzędowania w Królestwie Polskim, kiedy skarb był pusty, korzystał z kapitału żydowskiego. Pożyczał na warunkach lichwiarskich po pół miliona złotych m.in. od Berka Szmula i innych podobnych mu finansistów¹³.

Racjonalną i powściągliwą postawę wobec diaspory żydowskiej przejawiali polscy pionierzy ruchu spółdzielczego: Franciszek Stefczyk (1861–1924), działający w Galicji i ksiądz Piotr Wawrzyniak (1849–1910) - organizator spółdzielczości kredytowej na obszarze zaboru pruskiego.

Skład narodowościowy Galicji był mocno zróżnicowany. Obok Polaków zamieszkiwali tu Żydzi (10% ogółu ludności w 1910 r.), Ukraińcy (stanowili większość w Galicji wschodniej) i nieliczna grupa Ormian. Szczególne niezadowolenie wzbudzała ekspansja ekonomiczna i wyzysk mniejszości żydowskiej. Stefczyk bronił mieszkańców wsi przed lichwiarzami żydowskimi, ale nie ata-

¹¹ S. Smolka, *Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym*, t. 2, Warszawa 1984, s. 592.

¹² Ibidem.

¹³ Idem, *Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym*, t. i, Warszawa 1983, s. 175.